

культурні аспекти глобалізації і Україна. – К.: Стіло, 2002. – С. 35–55. 5. Пелагеша Н.Є. Україна в смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації / Н. Пелагеша. – К.: НІСД, 2008. – 288 с. 6. Степико М. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / М. Степико. – К.: НІСД, 2011. – 336 с. 7. Bechhofer Frank, McCrone David. *Being British: A Crisis of Identity? – 2007 / The Political Quarterly. – Vol. 78:2.*

УДК 32.324(=512.19)

Оксана Щерба, Світлана Лібрук-Ліпкевич
Академія Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

РЕЗУЛЬТАТИ ВИБОРІВ 2012 р. В УКРАЇНІ: УРОКИ ДЛЯ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ

© Щерба О., Лібрук-Ліпкевич С., 2013

Проаналізовано можливості реалізації політичних інтересів етнічних та національних меншин в Україні, зокрема кримськотатарського населення, з часу проголошення незалежності нашої держави та повернення репатрійованого народу на територію Кримського півострова. Висвітлено існуючі проблеми, що виникають, як правило, під час посилення політичної активності вказаного електорату.

Ключові слова: політичні інтереси, демократичне суспільство, електорат, кримськотатарська спільнота, вибори.

2012 ELECTION RESULTS IN UKRAINE: LESSONS FOR THE CRIMEAN TATAR COMMUNITY

© Shcherba O., Libruk-Lipkevych S., 2013

The article explores the political interests of ethnic and national minorities in Ukraine, including population of the Crimean Tatars after the Declaration of Ukrainian Independence and the return of repatriated people to Crimea. This article also considers the existing problems that usually arise during the intensification of political activity of the Crimean Tatar electorate.

Key words: political interests, democratic society, the electorate, Crimean Tatar community, elections.

Усі демократичні держави проголошують своєю головною цінністю людину, а єдиним джерелом влади – народ. Це означає, що доля країни залежить від думки кожного громадянина, адже саме громадяни вирішують, кому делегувати своє право керування державою. Механізмом реалізації такого рішення виступають вибори. В умовах демократії вибори є головною функцією політичної участі громадян, в якій реалізується їхній вплив на формування політичних інститутів і процес вироблення політичних рішень.

Актуальність цієї проблематики зумовлена нещодавною пильною увагою світової громадськості до подій в Україні – виборів народних депутатів. Сьогодні Україна перебуває на стадії розбудови соціальної, правової держави, формування відкритого громадянського суспільства, реформування економічних відносин у напрямку ринкових, створення політичної нації. Особливу роль у цьому процесі відіграють вибори. Безумовно, формування демократичної правової держави вимагає активного дослідження проблем, пов'язаних із функціонуванням форм безпосередньої демократії.

Зважаючи на актуальність проблеми, автори поставили **мету** – проаналізувати можливості реалізації політичних інтересів кримськотатарського населення в Україні з часу проголошення незалежності нашої держави та повернення репатрійованого народу на територію Кримського півострова, висвітлити існуючі проблеми політичної активності вказаного електорату.

Об'єкт дослідження – вибори як одна з форм політичної активності громадян, політичний інститут, який дає змогу індивідам і соціальним групам сформулювати свої вимоги, що відповідають їхнім реальним інтересам.

Предмет дослідження – кримськотатарська спільнота у процесі волевиявлення, вибору та представництва в органах державної влади.

Вітчизняні експерти, численні міжнародні організації у своїх висновках стосовно проблем міжетнічних відносин в Україні наголошують на проблемах кримських татар в Україні. Найгострішим є факт відсутності законодавства про відновлення їхніх прав. Наприклад, напередодні виборів в Україні Європейський комітет Ради Європи проти расизму і нетолерантності (ЄКРН) зазначив у звіті, що кримські татари потерпають від утисків і дискримінації одразу по кількох складових: як депортований народ, права якого не відновлені, як народ, права якого не забезпечені через відсутність правового статусу в державі, як мусульмани, у зв'язку із тенденцією до зростання ісламофобії. ЄКРН порекомендував українській владі провести ретельні дослідження становища кримських татар в усіх сферах життя, щоб визначити конкретні проблеми, з якими вони стикаються [9].

Найзмістовнішими та найоб'єктивнішими є дослідження та оцінки політичної активності однієї з етнічних груп, що проживають на території України, кримськотатарської спільноти, Голови Ради Українського незалежного центру політичних досліджень Юлії Тищенко.

Власні політичні інтереси етнічні та національні меншини, що проживають в Україні, можуть реалізовувати шляхом участі у різноманітних формах політичного процесу. Найактивніші форми полягають у безпосередній участі у виборчому процесі і участі у законодавчій гілці влади.

До виборів 2012 р. питання забезпечення прав національних меншин залишилося фактично незатребуваним у політичній практиці, окрім мовних питань та поодинокого включення представників національних меншин та корінних народів до списків політичних партій.

Напередодні виборів 1994 р. Меджліс вимагав гарантованого представництва свого народу й інших депортованих за етнічною ознакою народів у Верховній Раді Криму. Представництво кримськотатарських депутатів у Верховній Раді АРК було чисельнішим за їхню частку у населенні усього півострова, але меншим, ніж цього вимагали самі кримські татари.

На виборах до Верховної Ради Криму 27 березня 1994 р. за виділені місця боролись представники Національного руху кримських татар (НРКТ) і Курултаю. Останній здобув впевнену перемогу і отримав усі 14 мандатів. Сформована у кримському законодавчому органі фракція «Курултай», ставши однією з найзгуртованіших, неодноразово істотно впливала на прийняття відповідних законопроектів. Одного з лідерів Курултаю Р. Чубарова, який займав конструктивну позицію у переговорному процесі щодо взаємовідносин Криму і України та користувався авторитетом серед кримськотатарського населення, було обрано заступником голови Верховної Ради АРК, а згодом – призначено заступником представника Президента України у Криму.

11 серпня 1995 р. Кабінет Міністрів України ухвалив урядову постанову, яка окреслювала доволі широку програму дій щодо вирішення проблем репатріантів. З-поміж іншого вона передбачала й багато політичних кроків, зокрема, реабілітацію на законодавчому рівні депортованих, спрощення процедури надання українського громадянства, законодавчого визначення статусу Меджлісу та введення його до політико-правового поля України. З цього часу співпраця між Меджлісом і урядом України фактично не припинялася, попри те, що частина із задекларованого так і не була виконана або не принесла очікуваних результатів.

Однак кримські татари, попри підтримку Києва у протистоянні із Сімферополем у питанні статусу півострова, постраждали внаслідок скасування у березні 1995 р. низки законів, що суперечили українському законодавству, зокрема й закону про вибори депутатів місцевих рад. Це стало очевидним під час наступної виборчої кампанії.

Так, у ході виборів 1998 р. в АРК у 44-х виборчих округах із 100 були висунуті 70 кандидатів від кримських татар, причому у деяких округах були зареєстровані кандидатами в депутати від різних політичних сил по двоє, троє і навіть четверо представників кримських татар [7, с. 42]. Основними конкурентами Меджлісу були висунанці новоствореної Партії мусульман України. У результаті цілковитої неузгодженості дій кримські татари втратили можливість отримати представництво у Верховній Раді автономії. Як згодом стверджували деякі експерти, за умови консолідації зусиль від кримських татар могло бути обрано принаймні три депутати. Водночас представники кримськотатарського народу, насамперед завдячуючи позиції тогочасного керівництва Народного Руху України, отримали два депутатські мандати вищого законодавчого органу держави.

У 2002 р., за даними ЦВК України, до списку виборців АРК було на 30209 громадян більше, ніж у 1998 р. Збільшення кількості виборців зумовлено насамперед змінами в українському законодавстві, пов'язаними, зокрема, з вирішенням питання про набуття українського громадянства раніше депортованими, насамперед кримськими татарами [3].

За даними Українського незалежного центру політичних досліджень, до 14 районних рад Криму були обрані 40 депутатів кримськотатарської національності, до 11 міських Рад республіканського значення – сім; до міських Рад районного значення – 12; до селищних Рад півострова – 32; сільських Рад – 489; районних Рад м. Сімферополя – шість [3].

Так само, як і у попередні роки під час передвиборчих перегонів вже у 2004 р. знову з'явилися спроби «розіграти» кримськотатарську «карту». Кримські татари, що становили приблизно 0,5 % від кількості виборців в Україні, не могли реально вплинути на результат виборів Президента України, однак могли вплинути на картину електоральних уподобань автономії. Кримські татари, обрані депутатами Верховної Ради України, – 1 особа; Верховної Ради Автономної Республіки Крим – сім осіб; міських і районних рад – 125 осіб (за списком Народного Руху України), два (за списком Кримськотатарського блоку), вісім (за списком БЮТ), два (за списками інших партій); селищних і сільських рад – понад 900 осіб. З 309 обраних селищних і сільських голів 24 (7,7 %) – кримські татари. Загалом частка депутатів-кримських татар у депутатському корпусі Автономної Республіки Крим становила понад 15 % [1].

У 2012 р.: 11-м у списку Об'єднаної опозиції «Батьківщина» був лідер Меджлісу кримськотатарського народу М. Джемільов. Щодо інших національних меншин, то Партія регіонів включила до списків 73-м номером Івана Попеску, одного з лідерів румунської громади та 74-м – Іштвана Гайдоша, одного з лідерів угорців Закарпаття. Проте питання меншин фактично не були відображені у програмах вказаних політичних партій.

Ефективній участі національних меншин у виборчому процесі не сприяв і закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 року № 4061, зокрема стосовно питань формування меж виборчих округів, поширення інформації мовами меншин.

З боку уряду 12 березня 2012 р. у Верховній Раді України був зареєстрований проект закону України «Про Концепцію державної етнополітичної політики України» [6]. Він передбачав визначити на законодавчому рівні основні принципи, мету та завдання державної етнополітичної політики. У законопроекті державна етнополітична політика розглядається як складова політики держави, спрямована на створення умов, необхідних для гармонійного розвитку української нації, корінних народів і національних меншин України, та передбачає застосування механізмів консолідації усіх етнічних складових українського суспільства.

Водночас з цим у Верховній Раді України був також зареєстрований ще один проект закону України «Про Концепцію державної етнополітичної політики України» [5], внесений народним депутатом України Мустафою Джемільовим. На думку авторів законопроекту, реалізація Концепції забезпечить створення збалансованого законодавства, що ґрунтуватиметься на кращих світових стандартах, дасть змогу зберегти позитивний вітчизняний досвід вирішення багатьох питань, забезпечить вільний розвиток особистості та права громадян України усіх національностей, налагодження ефективного діалогу держави і громадянського суспільства. Однак немає жодних гарантій стосовно подальшого розвитку ситуації навколо відповідних документів. Не відбувається також позитивних зрушень навколо можливої модернізації закону України «Про національні меншини в Україні».

20 червня 2012 р. Верховна Рада України ухвалила у першому читанні проект закону «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою». Він передбачає, що Україна визнає депортації народів, національних меншин та осіб з місць постійного проживання на підставі рішень, прийнятих органами державної влади колишнього СРСР або союзних республік, як незаконні та злочинні акти, здійснені проти них, та визначає відновлення прав громадян України із числа депортованих осіб одним із пріоритетних напрямів політичного, соціально-економічного, культурного і духовного розвитку суспільства. Україна визнає акти органів державної влади колишнього СРСР щодо реабілітації депортованих осіб, насильницьки переселених з місць їх постійного проживання та відновлення їх прав.

Процес розгляду різних варіантів згаданого закону триває з 2003 року. Тому важко говорити про хоч якісь можливості ухвалення відповідного закону загалом. Незважаючи на рекомендації Ради Європи, ОБСЄ, жодних позитивних зрушень щодо можливого завершення процесу в Україні не спостерігається. Так, комуністи займають специфічну продянську позицію стосовно питань забезпечення прав національних меншин. Лідер КПУ публічно заявив, що депортація кримських татар у 1944 р. «була застосована для порятунку кримськотатарського народу».

Щодо функціонування та діяльності консультативно-дорадчого органу при Президентові України – Ради представників кримськотатарського народу при Президентові України, то ця структура сьогодні є фактично неактивною. Формат співпраці з Радою представників кримськотатарського народу за попереднього Президента України фактично почав використовуватися лише в останній рік його президентства. З 2004 до 2009 рр. не відбулося жодного засідання цього консультативного органу у повному складі, що негативно відбилося на ефективності його роботи. З червня 2011 р. консультацій не відбувається або відбуваються без участі Очільника держави. До того ж формат існуючої ради породжує конфлікти у кримськотатарській громаді [8]. Так само низькою є активність консультативно-дорадчих структур національних меншин при органах влади.

Що стосується виборчого питання, то сьогодні політики Криму розділились на три групи. Одні з них вважають прийнятною пропорційну систему. Друга група різко заперечує проти вже ухваленого відповідного закону, аргументуючи тим, що обрані за пропорційною системою депутати не працюють в округах, відірвалися від виборців, не несуть відповідальності за роботу у конкретному окрузі.

Кримські татари матимуть реальну можливість впливати на результати виборчих кампаній тільки тоді, коли вибір кримськотатарських виборців, які перебувають у непорівнянно кількісній меншості, не буде нівелюватись більшістю голосів кількісно переважаючого некримськотатарського електорату. Сталося так, що репатріанти (кримські татари) в процесі повернення на свою історичну батьківщину розселилися вкрай нерівномірно і в багатьох районах півострова існує велика диспропорція між кримськотатарським та іншим населенням. Незначна кількість кримських татар у місцях їх дисперсного поселення не дає їм можливості обрати своїх кандидатів з тієї причини, що їхні голоси «розчиняються» у загальній масі виборців. Тому йдеться про створення умов для забезпечення стабільного й адекватного представництва кримських татар у республіканських органах влади.

Крім того, кримськотатарським висуванцям було б не зайвим будувати свої передвиборчі програми в такий спосіб, щоб зацікавити й інші етноси півострова. Передвиборні програми кримськотатарських асоціацій, партій, виборчих блоків зорієнтовані лише на висвітлення проблем населення, яке вони представляють, – кримських татар.

Підстави для таких висновків доволі серйозні і багато в чому зумовлені одноманітністю і, як наслідок, низькою ефективністю методів боротьби Меджлісу за права свого народу: масові акції протесту, силові дії, – переговори з владою. До того ж невирішеність більшості проблем народу поповнює внутрішню опозицію, котра об'єдналася у Координаційну раду громадсько-політичних сил, і з якою Партія мусульман України налагодила співробітництво. Більшість цих сил радикальніша, ніж за Меджліс, причому як у питанні критики центральної влади, так і у поставлених вимогах.

Політика стосовно кримських татар зводилася переважно до формату вирішення економічних проблем та часткового задоволення їхніх культурних потреб, тоді як політико-правові питання залишалися, як правило, поза кадром. Нова влада повинна розуміти, що політика – це не тільки сукупна економіка. Що у багатоетнічному Криму не варто ігнорувати чинник мирного співіснування різних етнічних груп населення та їх стосунків.

Важливою залишається проблема представництва кримських татар в органах виконавчої влади. Керівництво Меджлісу наполягає на квотному представництві фахівців із числа кримських татар у республіканських і місцевих органах виконавчої влади, вважаючи, що їх нинішня кількість не тільки не відповідає частці кримських татар у складі населення, але й є свідченням дискримінації за національною ознакою.

Лідер Меджлісу кримськотатарського народу Мустафа Джемільов вважає, що Україна потребує істотної зміни виборчого законодавства для того, щоб етнічні меншини і корінні народи були реально представлені у владі, як цього вимагають міжнародні зобов'язання, що їх взяв на себе офіційний Київ. За його словами, кримські татари хочуть для повноцінної, в тому числі політичної інтеграції гарантованого представництва у загальнонаціональному парламенті країни [8].

Мустафа Джемільов запевняє, що офіційний Київ має адекватно відреагувати на критику країн-партнерів та міжнародних інституцій стосовно чистоти нинішніх парламентських виборів. За його словами, це має стосуватися й досі ігнорованого в Україні принципу гарантованого представництва етнічних груп у загальнонаціональному парламенті, що є частиною міжнародних зобов'язань української влади і поширеною у Європі практикою [9].

Отже, у цій ситуації реакція влади може стати для неї як всередині країни, так і за кордоном, показником демократичності та здатності до політичного діалогу, врахування думки інших, уміння визнавати складність політичних процесів та їх неоднозначність. Ситуацію навколо сьогоденного виміру кримськотатарської проблеми та реакції влади на неї можна також трактувати й в контексті її політичного розвитку, дійсного сприяння розвитку громадянського суспільства в країні.

На основі проведеного аналізу можливостей реалізації політичних інтересів кримськотатарського населення в Україні варто зазначити, що питання реального представництва у владі окремих етнічних груп населення залишається відкритим та залишає дослідникам цієї проблематики перспективи для подальшого наукового пошуку.

1. Доповідь начальника відділу міжнаціональних відносин і роботи з національно-культурними товариства Рескомнацу РМ АР Крим Ю. Косминіна на круглому столі [«Моделі міжетнічних відносин в Україні та Європі: «Правовий та етнополітичний досвід»] (Київ, 5 листопада 2008 р.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scnm.gov.ua/control/uk/publish/article>. 2. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 року № 4061-VI. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4061-17/page>. 3. Кримськотатарські ретроспективи і результати нинішніх виборів в контексті кримськотатарського питання // День. – 2002. – 24 травня. – С. 3.. 4. Передвиборна платформа. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cidct.org.ua>. 5. Проект закону «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України» № 10152 від 07.03.2012 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42747. 6. Проект закону «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України» № 10152-1 від 12.03.2012 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42769. 7. Результати виборів у Криму в контексті пошуку можливих політичних компромісів. – К., 2002. – С. 42. 8. Тищенко Ю. Безпорадна Рада. Парадокси нинішнього діалогу влади та кримських татар / Ю. Тищенко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/09/2/5349052>. – 2010. – 2 вересня. 9. Тищенко Ю. Про політику ідентичності: виборча кампанія до Верховної Ради України 2012 року / Ю. Тищенко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ucipr.kiev.ua/userfiles/policy_identity_election2012.pdf.